

Ks. dr hab. Jacek Kucharski, SBP 110

ODKRYCIE DWÓCH SYNAGOG Z I W. PO CHR. W MIGDAL/MAGDAŁA NAD JEZIOREM GALILEJSKIM ORAZ ICH ZNACZENIE DLA NOWEGO TESTAMENTU I ARCHEOLOGII BIBLIJNEJ

Wprowadzenie

Magdała to nie tylko rozpoznawalne miejsce o historycznym znaczeniu w Galilei, ale aktualnie jedno z najważniejszych stanowisk archeologicznych w Izraelu. Nazwa miasta pochodzi od hebrajskiego *Migdal*, tzn. „wieża”. W języku aramejskim określano ją jako *Migdal Nunaiya* „Wieża rybna”. W czasach Jezusa była jednym ze znaczących miast położonych nad Jeziorem Galilejskim¹, znanym przede wszystkim z handlu soloną i suszoną rybą² oraz z przemysłu włókienniczego. To właśnie ze względu na tę specyfikę w literaturze rabinackiej

---

¹ Tak lokalizowały ją najstarsze opracowania z zakresu archeologii. Zob. P. Thielscher, *Eis ta oria magdaLa*, „Zeitschrift des Deutschen Palästina – Vereins” 59 (1936) 128-132; C. Kopp, *Christian Sites around the Sea of Galilee. IV. Magdala*, „Dominican Studies” 3 (1950) nr 4, 344-350; M. Meinertz, *Das Heilige Land* 87, Köln 1955, 1-10.

² M. Nun, *Ancient Anchorages and Harbours around the Sea of Galilee*, Kibbutz Ein Gev 1988; K. C. Hanson, *The Galilean Fishing Economy and the Jesus Tradition*, „Biblical Theology Bulletin” 27 (1997) 99-111; S. Freyne, *Gesù, Ebreo di Galilea. Una rilettura del Gesù storico*, Cinisello Balsamo 2006, 71-78; Zangenberg J. K., *Magdala – Reich an Fisch und reich durch Fisch*, w: Faßbeck G., et al. (red.), *Leben am See Gennesaret. Kulturgeschichtliche Entdeckungen in einer biblischen Region*, Mainz am Rhein 2003, 93-95.

odnajdujemy jej podwójną nazwę jako *Migdal Sebaiah*, tj. „Magdala farbiarzy” oraz *Migdal Nunaiya* – „Wieża ryb”³. Grecy zaś określali ją jako *Tarichea*, tzn. „tam gdzie się soli, suszy ryby”⁴ albo „miasto solonych ryb”. Pod taką nazwą znana jest w dziełach: Strabona z Amasei (*Geografia* XVI, 2, 45), Pliniusza Starszego (*Naturalis Historiae* V, 71) czy Swetoniusza (*De vita Caesarum* VIII, 4). Józef Flawiusz opisuje Magdagę/Taricheę jako okazałej wielkości miasto z 40 tys. mieszkańców (*Bell.* 2, 21, 4). Miał w niej swoją siedzibę toparcha (*Bell.* 2, 13, 2). Miasto, posiadając flotę rybacką składającą się z 230 łodzi do połowu ryb, które mogły również służyć w przypadku ataku nieprzyjaciela (*Bell.* 2, 21, 8), usytuowane było nad brzegami Jeziora Galilejskiego. Był w niej hipodrom (*Bell.* 2, 21, 3-4), co nasuwa myśl, że miasto pozostawało pod wpływem kultury hellenistycznej. Magdala odegrała ważną rolę w czasie rzymskiej kampanii w Galilei w 67 r. po Chr. Mimo że nie jest ona wymieniona z nazwy w Nowym Testamencie, badacze zgodnie twierdzą, że to rodzinne miasto Marii Magdaleny (Marii z Magdali). Współczesna Magdala (hebr. *Migdal*) położona jest na zachodnim brzegu jeziora Genezaret pomiędzy Tyberiadą a Kafarnaum, ok. 5 km na północ od Tyberiady. Miasto powstało w 1910 r. jako żydowska kolonia⁵. Jednak bez wątpienia główne zainteresowanie nim związane jest z ewangeliczną postacią Marii Magdaleny.

Zaciekawienie rodzinnym miastem Marii z Magdali, jego toponimem, lokalizacją oraz historią dobrze obrazują prowadzone do dzisiaj badania archeologiczne. Prace wykopaliskowe dostarczają niemal codziennie nowych świadectw i uzupełniają w ten sposób znajomość dziejów starożytnej Magdali⁶.

1. Dotychczasowe kampanie archeologiczne i ich rezultaty

Archeologiczne poszukiwania w Magdali rozpoczęły się na początku XX w⁷. Wtedy franciszkanie z Kustodii Ziemi Świętej, administrujący miejscami świętymi w Izraelu, zakupili teren przy arabskiej wiosce el–Mejdel, położonej

³ R. Wenning, *Magdala*, „Bibel und Kirche” 55 (2000) 208.

⁴ Por. M. Russo Cirillo, *La Terra dell’Alleanza. Guida ai luoghi santi attraverso la Bibbia, la storia, l’archeologia e la preghiera*, Milano 2011, 296.

⁵ Por. S. M. Ruf, *Maria aus Magdala. Eine Studie der neutestamentlichen Zeugnisse und archäologischen Befunde* (Biblische Notizen Beiheft), München 1995, 61.

⁶ Zob. www.magdalaproject.org.

⁷ S. Loffreda, *Magdala – Tarichea*, „Bibbia e Oriente” 18 (1976) 133.

na północ od Tyberiady, zniszczonej w 1948 r.⁸. Według M. B. Arndta⁹ nie był to obszar przypadkowy. Opis zakupionego terenu, jaki odnajdujemy w dokumentach i notatkach aktu kupna, dowodzi, że na podmokłym terenie widoczne były w chwili zakupu ruiny bizantyjskiego klasztoru, zarysy fundamentów zabudowań w większości z bazaltu oraz posadzkowe mozaiki. Niezależnie od poszukiwań franciszkanów prowadzone były prace wykopaliskowe na terenie starożytnego portu, który posiadał blisko 90-metrowe molo na łodzie oraz miejsce na cumowanie wsparte przez falochron¹⁰.

1.1. Badania Virgilio Canio Corbo, Stanislao Loffreda (1971-1977)¹¹

Podjęta misja archeologiczna na franciszkańskim terytorium starożytnej Magdali odsłoniła bogate i prężne miasto. Misja rozpoczęła się w 1971 r. Przepró-

---

⁸ M. Arndt, *Magdala. Rodzinne miasto św. Marii Magdaleny*, „Ziemia Święta” 14 (2008), nr 4 (56) 17, stwierdza, że: „Brzmienie nazwy Migdal przetrwało przez wieki: przez stulecia istniała tu arabska wioska, nazywana el-Medźdal. W języku arabskim nie ma dźwięku ani litery w alfabecie odpowiadającej naszemu „g”, dlatego wcale nie dziwi taka forma nazwy: po hebrajsku Migdal, po grecku Magdala, natomiast Arabowie wymawiają tę nazwę el-Medźdal. Współczesny Izrael przywrócił hebrajską nazwę Migdal”.

⁹ Tamże, 17-18.

¹⁰ Por. R. Wenning, *Magdala*, 209.

¹¹ Starożytna Magdala, na podstawie archeologicznych wykopalisk prowadzonych w latach 1971-1977, została przejrzyście podzielona. Oś podłużną utworzono z wybrukowanej rzymskiej ulicy, tzw. *cardo maximus*, która niegdyś biegła, łącząc Magdalę z położoną bardziej na południu Tyberiadą. Jej kierunek został poważnie zaburzony przez budynki. Via I oznacza odcinek znajdujący się po północnej stronie przeszkody. Via II to odcinek południowy, posiadający prawie na całej swojej długości akwedukt. Po stronie zachodniej tej osi podłużnej przebiegają z północy na południe trzy obszary wykopaliskowe. Są to: mały sektor B z wolnym miejscem b5; sektor A z wieżą wodną a1 i przecinającymi ulicę częściami budynku a5 i a8; sektor G, z którego niewiele mogło zostać odsłonięte. Po wschodniej stronie ulicy (przebiegające również z północy na południe) rozciągają się cztery mozaiki; sektor D z d1, tzw. mini-synagoga; sektor E, największy odsłonięty kompleks budynków; sektor F, rozległy obszar tzw. *Quadriporticus*. Od osi podłużnej obszary wykopaliskowe: sektor C, tzw. *villa urbana* z basenem i odkopanymi / odkrytymi prowadziły dwie niewybrukowane boczne ulice, tzw. *Decumani*, w kierunku wschodnim w stronę jeziora, prawdopodobnie aż do portu. Via III przebiega między sektorami C i D, po jej stronie południowej znajduje się zakryty kanał. Pomiędzy D i E zachował się jedynie krótki odcinek ulicy, jest to Via IV, która została zamurowana z obu stron przy końcu I w. po Chr. Będzie on również towarzyszył jako podstawa prezentacji materiału wykopaliskowego w niniejszym artykule. Natomiast w określaniu poszczególnych okresów archeologicznych w Palestynie uwzględniamy chronologię zaproponowaną przez IAA, czyli okresy: *późnohellenistyczny* (tj. ostatnia faza hasmonejskiego czasu 152-37 przed Chr.); *stary*, zwłaszcza *czas pierwszy rzymski* (37 przed Chr. – 70 po Chr.); *średni*, zwłaszcza *czas drugi rzymski* (70-180 po Chr.); *późny*, zwłaszcza *czas rzymski trzeci* (180-324 po Chr.) i wreszcie *bizantyjski I* – 324-451 po Chr.) i *bizantyjski II* (451-640 po Chr.).

wadzili ją profesorowie z Franciszkańskiego Studium Biblijnego w Jerozolimie: Virgilio Canio Corbo OFM i Stanislao Loffreda OFM¹². Według V. Tzaferisa¹³ zarówno pierwsza (listopad-grudzień 1971), jak i druga (listopad 1973) kampania archeologiczna pozwoliły na odkrycie pozostałości mozaik¹⁴, które rozciągały się wzdłuż plaży jeziora od północy w kierunku południowym i pochodziły z ostatniej fazy zasiedlania Magdali. Kolejne prace poszukiwawcze w latach 1973-1977 przeprowadzono na terenie, gdzie były najbardziej widoczne ruiny z czasów starożytnych¹⁵. Bilans dokonanych w latach 1971-1977 wykopalisk przekroczył najśmielsze oczekiwania samych archeologów. Wiele z odkrytych budowli pokrywało się z tymi ze znanych nam przekazów starożytnych pisarzy zwłaszcza Józefa Flawiusza. Dzięki wykopaliskom na światło dzienne, oprócz wspomnianego powyżej bizantyjskiego klasztoru¹⁶, udało się wydobyć duży plac w rodzaju forum, *cardo maximus* pokrywającą się ze szlakiem „Via Maris”, kompleks term wraz z systemem wodnym, miejską willę, wodną wieżę oraz małą synagogę¹⁷.

---

¹² Por. U. Baratto, *Disvolviĝo de la fosoj en Kapernaum kaj Magdalo*, „Biblia Revuo” 8 (1972), 33.

¹³ *Un examen de las excavaciones recientes (Siria, Gaza, Tel Fukkhar, Kabul, Tiberiades, Magdala, Valle de Beisán, Cesárea, Tel Kasile, Jaffa, Motza, Jerusalén, Herodión, Lajish, Tel el Shaarita, Arad, Jalutza*, „Noticias cristianas de Israel” 24 (1974) 162. Por. A. Brunot, *Magdala*, „Bible et Terre Sainte” 192 (1977) 6.

¹⁴ Por. U. Baratto, *Disvolviĝo de la fosoj en Kapernaum kaj Magdalo*, 33; H. Paruzel, *Magdala' malkovrita: Nova elfosajo ce la Genezaret' – lago*, „Biblia Revuo” 11 (1975) 52; P. A. Kaswalder, *Galilea, Terra della luce. Descrizione geografica, storica e archeologica di Galilea e Golan*, (Studium Biblicum Franciscanum. Collectio Minor 45), Milano 2012, 140; Ch. Cebulj, *Aus dem Schatten des „Fischturms” in die Nachfolge des Menschenfischers. Archäologische Notizen zur Heimatstadt der Maria Magdalena*, „Welt und Umwelt der Bibel” 2 (2008) 14; S. Loffreda, *Alcune osservazioni sulla ceramica di Magdala*, w: B. Bagatti (red.), *Studia Hierosolymitana. I. Studi archeologici*, (Studium Biblicum Franciscanum. Collectio Maior 22), Jerusalem 1976, 338.

¹⁵ M. Arndt, *Magdala. Rodzinne miasto św. Marii Magdaleny*, 18. S. Ruf, *Maria aus Magdala*, „Biblische Notizen Beiheft” (1999) nr 9, 58-63.

¹⁶ Raport z wykopalisk dotyczący klasztoru prezentuje V. C. Corbo, *Scavi archeologici a Magdala (1971-1973)*, „Liber Annus” 24 (1974), 7-18.

¹⁷ Zob. V. C. Corbo, *Scavi archeologici a Magdala (1971-1973)*, 5-37; S. De Luca, *Magdala Project 2007. Relazione preliminare*, w: R. Pierri (red.), *Notiziario. Studium Biblicum Franciscanum, Jerusalem, Anno Accademico 2006-2007, Jerusalem 2007*, 12; J. Zangenberg, *Magdala – Reich an Fisch und reich durch Fisch*, 95; J. Kucharski, *Magdala i Maria Magdalena. Studium historyczne i egzegetyczno-teologiczne*, (Rozprawy i Studia Biblijne 55), Warszawa 2021, 77-97.

1.2. Badania Michele Piccirillo – Stefano De Luca (2006-2012)

Kolejne badania, pod patronatem Studium Biblicum Franciscanum, na terenie hellenistyczno-rzymskiego miasta Magdala, zostały podjęte w porozumieniu z Israel Antiquities Authority. Przeprowadzono je w okresie od 22 czerwca do 15 grudnia 2007 r.¹⁸, a poprzedził je sześciomiesięczny okres przygotowywania terenu pod przyszłe wykopaliska. Kierowali nimi Michele Piccirillo i Stefano De Luca¹⁹. Nowe badania pozwoliły nie tylko poszerzyć terytorialny zakres dokonanych już prac wykopaliskowych z lat 1971-1977, ale również przeprowadzić weryfikację posiadanej dotychczas wiedzy wraz z jej poszerzeniem. W pierwszej fazie prac odkryto fragment białej mozaiki podłogowej na drodze nr IV przy wejściu do „małej synagogi”, w kompleksie willi miejskiej (sector C7 i C12), pozostałości mozaikowego łoża i większej mozaiki, resztki *crustae* posadzkowego w marmurze polichromicznym (E 28), zaś w systemie termalnym zachowaną ołowianą rurę (*fistula*)²⁰ oraz wiele przedmiotów służących do pielęgnacji ciała²¹. Od strony wschodniej, przy *cardo*, w jednym z domów, zachował się piec z półokrągłych bloków bazaltu służący do wypalania być może metali w wysokich temperaturach²². S. De Luca twierdzi, że wszystko wskazuje na to, iż mamy do czynienia z pozostałościami z czasu Pierwszej Wojny Żydowskiej (66-70 po Chr.), kiedy Magdala pozostawała centrum antyrzymskim (*Bell. 3, 10, 1-5*)²³. Dzięki pracom F. Sciorilli i Szkole Konserwacji z Jerycha, pod kierunkiem architekta O. Hamdana, dokonano konserwacji słynnej mozaiki przedstawiającej łódź żaglową, obecnie przechowywanej w Kafarnaum²⁴. Na szczególną uwagę zasługuje również wydobyty z brzegów Jeziora Galilejskiego rybacki port Magdali – Tarichei. Przy okazji odnalezio-

---

¹⁸ Szczegółowy opis wykopalisk podaje S. De Luca, *La città ellenistico-romana di Magdala/Taricheae. Gli scavi del Magdala Project 2007 e 2008: relazione preliminare e prospettive di indagine*, „Liber Annus” 59 (2009), 343-562.

¹⁹ Por. S. De Luca, *Magdala Project 2007*, 12.

²⁰ Tamże, 13.

²¹ Por. S. De Luca, *Scoperte archeologiche recenti attorno al Lago di Galilea: contributo allo studio dell'ambiente del Nuovo Testamento e del Gesù storico*, 80; F. Cariaggi, F. Mancini, *Relazione di restauro dei materiali lignei provenienti dallo scavo di Magdala*, „Liber Annus” 49 (2009) 549-551.

²² Por. Ch. Cebulj, *Aus dem Schatten des „Fischturms” in die Nachfolge des Menschenfischers*, 13.

²³ Por. S. De Luca, *Magdala Project 2007*, 13.

²⁴ Por. Tamże, 13.

no przyrządy toaletowe pochodzące z *villa urbana* (I w. po Chr.) oraz resztki aromatycznych olejków i perfum²⁵.

1.3. Badania Diny Avshalom-Gorni i Arfana Najara (2009 -)

Obok przedstawicieli Studium Biblicum Franciscanum z Jerozolimy do prac wykopaliskowych w starożytnej Magdali dołączyli izraelscy archeolodzy²⁶. Niezwykle cennym odkryciem było odnalezienie podczas kampanii archeologicznej w 2009 r., przeprowadzonej przez Dinę Avshalom-Gorni i Arfana Najara pracujących z ramienia Departamentu Starożytności Izraela (IAA), synagogi z I w. po Chr²⁷. W pracach badawczych, jak podkreśla M. Aviam²⁸, uczestniczył również zespół meksykańskich archeologów z Marcelą Zapata-Meza.

1.4. Badania Marceli Zapata-Meza (2010-)

Najnowsze prace wykopaliskowe na terenie Magdali podjęte zostały na poszerzonym terenie dotychczasowych badań archeologicznych, prowadzonych przez D. Avshalom-Gorni i A. Najara. Objęły one tereny wysunięte jeszcze dalej na północ od siedlisk starożytnego miasta i zostały przeprowadzone przez zespół archeologów z Universidad Anáhuac México (UNAM) pod kierunkiem M. Zapata-Meza²⁹. Stanowiły część międzynarodowego projektu *Magdala Archaeological Project* o charakterze interdyscyplinarnym. Oprócz eksplo-

---

²⁵ Kampanię archeologiczną M. Piccirillo i S. De Luca omawia J. Kucharski, *Magdala i Maria Magdalena. Studium historyczne i egzegetyczno-teologiczne*, 97-110.

²⁶ Ich dokonania omawia J. Kucharski, *Magdala i Maria Magdalena. Studium historyczne i egzegetyczno-teologiczne*, 111-125.

²⁷ Por. P. A. Kaswalder, *Galilea terra della luce*, s. 141; J. K. Zangenberg, *Archaeological News from the Galilee: Tiberias, Magdala and Rural Galilee*, „Early Christianity” 1 (2010) 484; J. Corbett, *New Synagogue Excavations. In Israel and Beyond*, „Biblical Archaeology Review” 37/4 (2011), 52-54.

²⁸ *The Decorated Stone from the Synagogue at Migdal. A Holistic Interpretation and a Glimpse into the Life of Galilean Jews at the Time of Jesus*, „Novum Testamentum” 55 (2013) 206.

²⁹ M. Zapata-Meza, *Neue mexikanische Ausgrabungen in Magdala. «Magdala Archaeological Project»*, w: J. K. Zangenberg, J. Schröter (red.), *Bauern, Fischer und Propheten. Galiläa zur Zeit Jesu (ZBA)* Darmstadt-Mainz 2012, 85-98. Por. J. K. Zangenberg, *Jesus der Galiläer und die Archäologie. Beobachtungen zur Bedeutung der Archäologie für die historische Jesusforschung*, 139. S. De Luca, *Scoperte archeologiche recenti attorno al Lago di Galilea: contributo allo studio dell'ambiente del Nuovo Testamento e del Gesù storico*, 89.

racji wykopaliskowej wykonano prace konserwatorskie i pogłębioną analizę dotychczasowych znalezisk. Projekt, rozpoczęty w lipcu 2010 roku, stawiał sobie sześć zasadniczych celów:

- badanie przestrzennego i czasowego związku, wyłonionej z wykopalisk przez Israel Antiquities Authority (IAA) w 2009 roku, synagogi z miastem Magdala
- opracowanie szczegółowych badań nad życiem codziennym mieszkańców Magdali w I w. po Chr. w oparciu o dane pochodzące z obszarów zamieszkałych przez ludność Magdali
- rekonstrukcja funkcji różnych przestrzeni, tj. budynków, pomieszczeń i dziedzińców
- rozpoznanie i zrozumienie działalności religijnej w mieście
- identyfikacja i interpretacja specjalizacji rzemieślniczych
- identyfikacja szlaków handlowych i relacji handlowych³⁰.

W badaniach archeologicznych terenu starożytnej Magdali, jak podkreśla M. Zapata-Meza³¹, naukowcy sięgnęli po różne metody nauk przyrodniczych, m. in. prospekcję geofizyczną, analizę gruntu, dzięki którym położenie miejsca jest rejestrowane w możliwie wielu aspektach. Za pomocą metody geoelektrycznej³² zidentyfikowano liczne ślady nieodkrytych dotąd części miasta z I w. przed Chr., względnie z I w. po Chr., a były to przede wszystkim fragmenty zabudowy mieszkalnej, sieci ulic oraz cztery rytualne baseny (*Miqwa'ot*)³³.

---

³⁰ Por. M. Zapata-Meza, A. Garza Díaz-Barriga, R. Sanz – Rincón, *The Magdala Archaeological Project (2010-2012): A Preliminary Report of the Excavations at Migdal*, 85; M. Zapata-Meza, *Neue mexikanische Ausgrabungen in Magdala. Das «Magdala Archaeological Project»*, 85-86. Zob. również L. Barba, J. Blancas, M. Zapata, L. R. Manzanilla, *Archeological Prospection in Migdal, Galilee, Israel*, 2-3.

³¹ *Neue mexikanische Ausgrabungen in Magdala. Das «Magdala Archaeological Project»*, 86.

³² Metoda geoelektryczna (inaczej elektrooporowa) w badaniach archeologicznych pozwala uwidaczniać obiekty ukryte warstwą ziemi. Jest pierwszą z zastosowanych w archeologii metod geofizycznych. Nie niszczy stanowiska archeologicznego i zaliczana jest do metod niedestrukcyjnych w archeologii. Por. C. Renfrew, P. Bahn, *Archeologia teorie, metody, praktyka*, 35-45; D. Ławecka, *Wstęp do archeologii*, 62.

³³ Zob. J. Kucharski, *Magdala i Maria Magdalena. Studium historyczne i egzegetyczno-teologiczne*, 125-138.

2. Odkrycie pierwszej synagogi (2009)

Pierwsza synagoga w Magdali została odnaleziona na północ od wykopalisk prowadzonych przez Franciszkanów (SBF), w posiadłości Notre Dame Center w Jerozolimie. Odkrył ją zespół archeologów izraelskich z IAA, tj. D. Avshalom-Gorni i A. Najjar³⁴ wraz z meksykańskimi badaczami, 12 września 2009 r., na terenie prywatnym, zakupionym przez Legionistów Chrystusa, z przeznaczeniem pod budowę hotelu na plaży Migdal w połączeniu z centrum pielgrzymkowym.

---

³⁴ Izraelscy archeolodzy podają trzy fazy w dziejach budowli. Według nich: „In the earliest phase, dated to the middle of the first century BCE, it was probably not used as a synagogue. They do not date the second phase, even though this would be crucial for those who confidently claim that Jesus must have preached in this synagogue. The third phase was the renovation work in which the floor mosaic in the corridor of the main hall was begun. *A terminus post quem* for this renovation is provided by a coin of the year 43 that came to light in the foundation layer of the mosaic. Also relevant is the fact that a coin from year 2 of the Revolt (67 CE) was found in the street outside the synagogue. The excavators argue that the renovation of the building was abandoned, since the mosaic appears to be incomplete not because it has been damaged but because it was never completed. They suggest that the renovation was interrupted by the outbreak of the Revolt in Galilee and that the synagogue was abandoned and destroyed around the time of the Roman conquest of Magdala in 67 CE. Since signs of deliberate destruction by the Roman army are lacking, what might have happened is that, in order to make the northern area of Magdala defensible, the people abandoned the synagogue as indefensible and took materials from the building to use in fortifying a line of defense further south. Possible evidence of this is the fact that the road leading out of the city to the west, just south of the synagogue, has been blocked with sections of columns apparently taken from the building. A coin of the year 80 was found on the synagogue’s ceiling collapse, which is consistent with the proposed association of the synagogue’s destruction with the First Revolt, but could also, of course, allow for a date some years after 80, such as around the time of the Second Revolt (132–135 CE)” R. Bauckham, S. De Luca, *Magdala as We Now Know It*, 107. Według S. Guijarro, *Recent Archaeological Excavations at Magdala and the Galilee of Jesus*, 3: „This building was constructed in the mid-first century A.D., although we do not know for sure if it was used as a synagogue at that time. Later, at a date that is difficult to specify, it was remodeled to be used as such”. M. Zapata-Meza, R. Sanz-Rincón, *Excavating Mary Magdalene’s Hometown*, BAR 43/3 (2017) 39-40, twierdzą, iż budynek określany jako synagoga pierwotnie mógł służyć jako magazyn, położony blisko Jeziora Galilejskiego. Natomiast w dwóch następnym okresach służył już jako synagoga. R. Bauckham, S. De Luca, *Magdala as We Now Know It*, 106-107, proponują również inne warianty rekonstrukcji dziejów odnalezionej synagogi (zob. 107-108). Zob. także B. W. Root, *First Century Galilee. A Fresh Examination of the Sources* (WUNT 378), Tübingen 2014, 106-107. Jednak na ostateczne rezultaty badań, zwłaszcza w rejonie północnym Magdali, musimy jeszcze poczekać.

D. B. Binder³⁵ oraz M. A. Moss³⁶ uważają, iż już sam projekt budowli skłania do twierdzenia, że była to synagoga. P. A. Kaswaller³⁷ twierdzi, że ma ona pewne cechy, które wyróżniają ją od innych budynków synagogałnych dotychczas poznanych. Oryginalny jest sam plan synagogi, na który składają się: sala główna³⁸ o powierzchni 120 m² połączona z mniejszą, prawdopodobnie używaną do przechowywania zwojów Tory³⁹, oraz duży wąski przedsionek służący jako *bet-ha-midrash*⁴⁰. Wokół ścian sali głównej znajdują się szerokie bazaltowe ławy z kamienia. Korytarz jest ograniczony od wewnętrznej strony przez kamienne ramy, które mogły być wykorzystywane również jako ławy. E. Netzer twierdził,

---

³⁵ *The Mystery of the Magdala Stone*, w: D. A. Warner (red.), *A City Set on a Hill: Essays in Honor of James F. Strange*, Mountain Home 2014, 20-22.

³⁶ *Jewish Magdala 'The Pompeii of Galilee'*, 38, motywuje to w sposób następujący: „The first thing to consider is that it is similar in design to the other six First Century synagogues in Judea and the Golan. It is South-orientated – towards Jerusalem – as shown by certain features such as by a stone bearing a carved menorah, which was discovered within the building during excavations. A carved menorah alone tells us that this was a Jewish public building. When facing the carved menorah exactly in the position it was found, one is also facing Jerusalem and The Temple due South, which is the Jewish direction of prayer for worship. The building incorporates a study hall usually found within ancient synagogues. There is also a small room to the South within the building which may have been for housing the Aron Kodesh or Holy Ark, a wooden or stone cupboard containing the Torah Scrolls of the Law. In addition, both the attached study hall and the main hall have synagogue style seating of that period, that is, a central area, surrounded by stone seating. The abstract patterns in the frescos and mosaic flooring are consistent with synagogue design as in Judaism it is forbidden to use human or animal artistic representations at a time of worship. The wonderfully intact mosaic floor, frescos and richly painted pillars demonstrate the high status of the building, and of the wealth of the town to afford such luxury. The mosaic floor has a continuum design influenced by the Greco-Roman style which was prevalent at the time and most suitable for use in a synagogue”.

³⁷ *Galilea terra della luce*, 141. Zob. ponadto tenże, *L'edificio sinagogale antico: pianta e funzioni*, LA 59 (2009) 263-280.

³⁸ R. Bauckham, S. De Luca, *Magdala as We Now Know It*, 109, twierdzą, że mogła pomieścić około 120 osób. Sugerują też, iż stosunkowo mała powierzchnia odkrytej synagogi w Magdali (część północna) była spowodowana być może istnieniem innej, znajdującej się w południowej części miasta, dotąd nieodkrytej (zob. s. 109) Zob. ciekawą monografię C. S. Spigel, *Ancient Synagogue Seating Capacities: Methodology, Analysis and Limits* (TSAJ 149), Tübingen, 2012, w której autor stosuje opracowaną przez niego metodę obejmującą wiele współczynników do oszacowania pojemności miejsc siedzących w wielu palestyńskich synagogach. Z pewnością brak danych dotyczących nowej synagogi w Magdali uniemożliwił przedstawienie w monografii obliczeń jej dotyczących.

³⁹ Israel Antiquities Authority, *One of the Oldest Synagogues in the World was Exposed at Migdal (9/13)*, http://www.antiquities.org.il/article_eng.aspx?sec_id=25&subj_id=240&id=1601&module_id=#as [10.01.2015].

⁴⁰ Por. R. Bauckham, S. De Luca, *Magdala as We Now Know It*, 106.

że w sali głównej synagogi znajdowało się sześć kolumn podtrzymujących dach, z których odnaleziono jedynie fragmenty⁴¹. Sufit budynku był zbudowany z drewnianych belek i zaprawy, a wewnątrz pokryty białym tynkiem. Swoistą osobliwość dla tego typu antycznej budowli stanowiły mozaiki znajdujące się w posadzce oraz jaskrawe freskowe dekoracje na tynkach ścian i filarach kolumn wykonane w opinii M. Aviama⁴² w Drugim Stylu Pompejańskim⁴³. Ściany pokryte były kolorowym freskiem w kolorach: ciemna czerwień, musztardowa żółć⁴⁴. Niebieskie zaś panele wstawione były w czarno-białe ramki⁴⁵. W korytarzu synagogi odkryte zostały fragmenty mozaiki podłogowej, składającej się z rozet⁴⁶ oraz wzoru „swastyka meander”. Również sala mniejsza synagogi była wyłożona mozaiką podłogową, a ściany ozdobione zostały przez kolorowe freski⁴⁷. Według R. Bauckhama i S.

⁴¹ Tamże, 109.

⁴² *The Decorated Stone from the Synagogue at Migdal*, 207. R. Steven Notley, *Genesis Rabbah 98:17 – „And Why Is It Called Gennosar ?” Recent Discoveries at Magdala and Jewish Life on the Plain of Gennosar in the Early Roman Period*, w: *Talmuda de-Eretz Israel: Archeology and the Rabbis in Late Antique Palestine*, (red.) S. Fine, A. Koller, Boston-Berlin 2014, 153, twierdzi zaś, iż: „The building was decorated with Pompeian First Style frescoes. These are characterized by their imitation of marble and use of vivid color, both being a sign of wealth. They were a replica of those found in the Ptolemaic palaces of the Near East, where the walls were inset with real stones and marbles, and they also reflect the spread of Hellenistic culture when Rome conquered and interacted with other Greek and Hellenistic states in this period. We often find such frescoes in the homes of the wealthy, aristocratic stratum of society who could afford such amenities. A contemporary example is the frescoes from the palatial priestly homes of Jerusalem in which we were found the graffiti of the menorah and shewbread table”. Według J. Ristine, *Mary Magdalene: Insights from Ancient Magdala*, 38: „The style resembles early Roman period frescoed in Pompeii”.

⁴³ Według M. A Moss, *Jewish Magdala ‘The Pompeii of Galilee’*, 106, dowodzi, że według czterostopniowej klasyfikacji A. Mau, odrestauowanemu freskowi synagogi w Magdali ze względu na styl paneli, kształt i dobór kolorów należy przypisać Trzeci Styl Pompejański.

⁴⁴ M. L. Vázquez de Ágredos Pascual, M. Zapata-Meza, R. Sanz-Rincón, A. Garza Díaz-Barriga, C. Expósito De Vicente, L. Rojo-Iranzo, S. Herreras Sala, *Physicochemical and Cultural Study of Coloring Materials from 1 st c. Ad Mgdala, Lower Galilee*, MAA 19/3 (2019) 175.

⁴⁵ Por. M. Zapata-Meza, R. Sanz-Rincón, *Excavating Mary Magdalene’s Hometown*, 41; A. Garza Díaz-Barriga, *The Archaeological Excavations at Magdala*, <https://www.ancient.eu/article/1219/the-archaeological-excavations-at-magdala/> [15.08.2018].

⁴⁶ Rozeta dla M. A Moss, *Jewish Magdala ‘The Pompeii of Galilee’*, 39: „this is a sliced open pomegranate showing its internal segments making use of the many tesserae and even uses red ones for the outer rim, suggesting the red skin of the fruit. This image is a significant Jewish feature symbolising fertility and is also popular in Jewish art because of its connection to Aharon the first High Priest whose cloak had alternating bells and pomegranates to beautify its hem”.

⁴⁷ Por. R. Bauckham, S. De Luca, *Magdala as We Now Know It*, 107.

De Luca⁴⁸ bogaty wystrój synagogi wskazuje raczej na fakt, iż korzystała ona z ofiarności jednego lub kilku darczyńców niż na bogactwie społeczności, której służyła. Patrząc jednak całościowo, nie da się wykluczyć prawdy, że żydowski mieszkańcy Magdali, będący najprawdopodobniej wymieszaną społecznością przybyłych z Judei rodzin⁴⁹ i urodzonych już na miejscu, stanowili klasę ludzi zamożnych. Według P. A. Kaswaldera⁵⁰ jedyną paralelę w tym względzie może stanowić synagoga położona na terenie starożytnej Ostii w Rzymie⁵¹. M. A Moss⁵² poprzez obecność w Magdali synagogi identyfikuje ją z jednym z kapłańskich miast Galilei, które przynajmniej od czasów rzymskich wysyłało rotacyjnie dwa

---

⁴⁸ Tamże, 108.

⁴⁹ M. Zapata-Meza twierdzi, iż: „, We think that before the destruction of the temple [in AD 70] and the revolt in Magdala [c. 67], the Jews in Jerusalem started to lose some traditions for the conflict or the oppression from the Roman presence, and some of the people that wanted to live more according to [Mosaic] law started to move and live in Galilee”. Por. J. Burger, *Magdala home of Mary Magdalen may have been a sanctuary city*, <https://aleteia.org/2017/08/14/magdala-home-of-mary-magdalen-may-have-been-a-sanctuary-city> [20.06.2020].

⁵⁰ *Galilea terra della luce*, 141.

⁵¹ Opis szczegółowy tej synagogi opracował M. F. Squarciapino, *La sinagoga di Ostia. Seconda campagna di scavo*, w: *Atti del VI congresso internazionale di archeologia cristiana, Ravenna 23-30 settembre 1962*, (Studi di antichità cristiana 26), Città del Vaticano 1965, 299-315; Zob. również J. Jeromin, *Synagoga jaką znał Jezus*, (Archeolog czyta Biblię), Wrocław 2008, 101-105. Według zaś R. Bauckham, S. De Luca, *Magdala as We Now Know It*, 106: „, It resembles the synagogue at Gamla (also pre-70), though the latter is considerably larger”. Natomiast J. Corbett, *New Synagogue Excavations. In Israel and Beyond*, 52-54, zestawia odkrytą synagogę w Magdali z innymi odnalezionymi z tego okresu na terenie Izraela. Twierdzi, że: „,Perhaps the most exciting recent synagogue discovery in Israel was in Magdala, reputedly the home of Mary Magdalene. (Was this the synagogue she regularly attended?) On the shore of the Sea of Galilee, the newly discovered Magdala synagogue, excavated by archaeologists with the Israel Antiquities Authority (IAA), is one of only seven uncovered in Israel that was in use during the first century C.E., when the Jerusalem Temple still stood. The others include Masada, Herodium and Gamla, with which BAR readers are familiar. Other possible examples have been excavated at Herodian Jericho, Qiryat Sefer and Modi'in”. Por. także *Archäologischer Park eingeweiht*, 58.

⁵² *Jewish Magdala 'The Pompeii of Galilee'*, 32, motywując to w sposób następujący: „,As attested in Jewish sources such as the Babylonian Talmud at Pesachim 46a, the Lamentation by Kallir, Tisha B'Av liturgy and later synagogue inscriptions, Magdala/ Migdal Nunaya was known by name as the hometown of the twentieth division of the twenty-four Priestly wards or mishmarot. Priests were required to observe strict ritual purity at all times. The presence of the synagogue and ritual baths – mikva'ot – typical of priestly usage, testify to Magdala having been a fine priestly city”. Zob. pełną listę miast kapłańskich z grupami *mishmarot* podaje tenże, *Jewish Magdala 'The Pompeii of Galilee'*. *Appendix XIV The 24 Mishmarot or courses of Jewish Priests*, 152, wyliczając jako Mishmar 20, Yehezkel based at Migdal Nunaya.

razy w roku delegację *kohanim*, czyli kapłanów do Jerozolimy, aby pomagać Arcykapłanowi w służbie świątyni jerozolimskiej. Czas powstania synagogi badacze⁵³ zgodnie ustalają na I w. po Chr.⁵⁴. M. A Moss⁵⁵ twierdzi, iż na podstawie datowanych monet, które odnalezione zostały wewnątrz synagogi, została ona zbudowana około 9 r. po Chr. i funkcjonowała do 67 r. po Chr.

Najbardziej oryginalnym elementem pochodzącej z I w. po Chr. synagogi w Magdali był szlifowany, prostokątny kamień⁵⁶ wapienny przypominający stół⁵⁷. Znajdował się on pośrodku większej sali budynku o wymiarach ok. 11 m x 11 m i łącznej powierzchni blisko 120 m². Według odkrywcy D. Avshaloma-Gorni'ego stół miał długość 0,6 m, szerokość 0,5 m i wysokość 0,4 m⁵⁸. Stał na czterech krótkich masywnych nogach, z których te przednie były krótsze niż tylne. Kamień

⁵³ C. Gutiérrez, *La sinagoga de Mágdala. Una sinagoga de los tiempos de Cristo*, Ecc 24/4 (2010) 364; W. Zwickel, *Der See Gennesaret in hellenistischer und frühromischer Zeit*, 169; J. K. Zangenberg, *Archaeological News from the Galilee: Tiberias, Magdala and Rural Galilee*, 484; M. Aviam, *The Decorated Stone from the Synagogue at Migdal*, 206; P. A. Kaswaller, *Galilea terra della luce*, 141; R. Bauckham, S. De Luca, *Magdala as We Now Know It*, 106.

⁵⁴ Stąd J. Ristine, *Mary Magdalene: Insights from Ancient Magdala*, 40, twierdzi, iż jest bardzo prawdopodobne, że Jezus nauczał w synagodze w Magdali ze względu na jej znaczącą pozycję, miejsce oraz świadectwo Mt 4,23. Natomiast M. A Moss, *Jewish Magdala 'The Pompeii of Galilee'*, 19-20, powołując się na teksty Mt 4,23 oraz 9,35 jest wręcz pewien, że taki fakt miał miejsce ponieważ: „These passages state that Jesus of Nazareth in the synagogues of Galilee. To date, there has only been one such urban synagogue uncovered from this period in Galilee, and that is the one at Magdala. To clarify, there are no other above ground synagogues that existed between 29-32 CE that can be seen today in Galilee, and neither are there any other synagogues anywhere which are still extant from this period”.

⁵⁵ *Jewish Magdala 'The Pompeii of Galilee'*, 48.

⁵⁶ Podobny kamień, chociaż o niepewnej dacie pochodzenia został odkryty w Horvat Kur. J. K. Zangenberg, *Ein Dorf auf dem Hügel: Neue Entdeckungen des Kinneret Regional Project in der Synagoge von Horvat Kur*, w: J. K. Zangenberg, J. Schröter (red.), *Bauern, Fischer und Propheten. Galilea zur Zeit Jesu (ZBA)*, Darmstadt-Mainz 2012, 140-143.

⁵⁷ Zob. fotografie ozdobnego kamienia prezentują: J. Corbett, *New Synagogue Excavations. In Israel and Beyond*, 53; P. A. Kaswaller, *Galilea terra della luce*, 139; L. H. Feldman, *Judaizm palestyński i diaspory w I wieku*, w: H. Shanks (red.), *Chrześcijaństwo a judaizm rabiniczny. Historia początków oraz wczesnego rozwoju*, Warszawa 2013, 41; C. Gutiérrez, *La sinagoga de Mágdala. Una sinagoga de los tiempos de Cristo*, 365; M. Zapata Meza, *La Antigua ciudad de Magdala... ¿la Pompeya de Israel?*, *Arqueologia Mexicana* 21 (2014) 22; *Archäologischer Park eingeweiht*, 59; J. Kucharski (red.), *Od pragnienia miłości do pełni życia, Sekret Św. Marii Magdaleny*, Radom 2017, fot. 5; T. Grull, *Reading of the Torah in the First Century Synagogue. New Archaeological Proofs*, w: J. Oláh, A. Zima (red.), *Schöner Alfred hetven éves. Essays in Honor of Alfred Schöner*, Budapest 2018, 149; M. A Moss, *Jewish Magdala 'The Pompeii of Galilee'*, 66-68. Warto wspomnieć, iż kopie ozdobnego kamienia znajdują się Centrum Notre Dame w Jerozolimie oraz na stanowisku archeologicznym w Magdali.

⁵⁸ Por. M. Aviam, *The Decorated Stone from the Synagogue at Migdal*, 208-211.

był dekorowany na poziomie czterech ramion. Fasadą, o ile został odnaleziony w oryginalnym miejscu, skierowany był w kierunku południowym, tj. Jerozolimy. Na fasadzie znajdowała się siedmioramienna menora⁵⁹ osadzona na kwadratowym podium i otoczona po bokach przez dwie amfory (*kantharos*). Wszystkie te elementy umieszczone były pomiędzy dwoma filarami z bazami i kapitelami oraz pod łukiem. Dwa długie boki kamienia były identyczne względem siebie: czterołukowa arkada wewnątrz trzech z nich przedstawiała, jak sugerują odkrywcy, snop zboża. W czwartym, na początku każdego rzędu, zawieszony był obiekt służący, jak się domniemywa, do zawieszania oliwnej lampy. Tył kamienia był również zamknięty w ramy architektoniczne. Stanowiły je trzy, a nie dwa filary, jak było to na frontonie kamienia oraz nieco inna arkada niż po bokach. Spośród trzech filarów, centralny kapitel był nieco inny. Na szczycie każdego łuku znajdowały się dwa obiekty, które zidentyfikowano jako rozety. Poniżej każdy z sześciu trójkątów usytuowany był w połowie okręgu. Powyżej arkady, na obu narożnikach, obecne były dwa wzory geometryczne z ramą i prostokątnym przedmiotem w środku. Górna powierzchnia kamienia była pokryta drobnymi elementami dekoracyjnymi, które wypełniały całą przestrzeń jako *horror vacui*⁶⁰. Prawie pośrodku znajdowała się duża rozeta⁶¹, wykonana z sześciu płatków, otoczona przez sześć identycznych. Po obu stronach rozety były długie przedmioty identyfikowane jako palmy. Pozostała powierzchnia kamienia była pokryta dwunastoma innymi mo-

---

⁵⁹ J. K. Zangenberg, *Archaeological News from the Galilee: Tiberias, Magdala and Rural Galilee*, 484, uważa, że w przeciwieństwie do tego, co zostało ogłoszone przez media, menora ta, o ile rzeczywiście została wyrzeźbiona przed 70 r. po Chr., nie stanowi w tym względzie wyjątku, w odniesieniu do czasu, kiedy świątynia jeszcze istniała. Wszystko jednak wskazuje na to, że jest to pierwszy i jedyne dotychczas odkryty taki okaz w Galilei sprzed roku 70 po Chr. Według D. Avshalom-Gorni: „We can assume that the engraving that appears on the stone, which the Israel Antiquities Authority uncovered, was done by an artist who saw the seven-branched menorah with his own eyes in the Temple in Jerusalem”, <http://mfa.gov.il/MFA/IsraelExperience/History/Pages/Unique-ancient-synagogue-exposed-at-Sea-of-Galilee-14-SEP-2009.aspx> [10.07.2018]. Znaczenie i wymowę obecności menory na synagogałnym kamieniu w Magdali omawia R. Steven Notley, *Genesis Rabbah 98:17 – „And Why Is It Called Gennosar ?” Recent Discoveries at Magdala and Jewish Life on the Plain of Gennosar in the Early Roman Period*, 152-157. Autor, w oparciu o tezę L. Y. Rahmani dochodzi do bardzo ciekawej konkluzji. Twierdzi on, iż menora może oznaczać obecność kapłańską w Magdali w ostatnich dekadach Drugiej Świątyni.

⁶⁰ Por. M. Aviam, *The Decorated Stone from the Synagogue at Migdal*, 209.

⁶¹ A. Garza Díaz-Barriga, *The Archaeological Excavations at Magdala*, zauważa, iż rozeta jest symbolem, który powtarza się zarówno w mozaice synagogi, jak i w obszarze łaźni rytualnych, <https://www.ancient.eu/article/1219/the-archaeological-excavations-at-magdala/> [15.08.2018].

tywami zarówno kwiatowymi, jak i geometrycznymi. Przekonującą interpretację alegoryczną, obecnych na synagogałnym kamieniu elementów dekoracyjnych, zaproponował M. Aviam⁶². Według badacza obecność pośród ozdób na frontonie kamienia menory, będącej w świadomości Żydów centralnym symbolem świątyni⁶³, nasunęła myśl, aby również wszystkim pozostałym elementom dekoracyjnym przypisać charakter symboliczny. Nawiązywałyby one do obrzędowo-ofiarniczego wyposażenia świątyni jerozolimskiej⁶⁴. Według J. Ristine⁶⁵ z tego powodu otrzymał nazwę kamienia „modelu świątyni”⁶⁶. Dyskusje nad kamieniem z synagogi

⁶² Tamże, 211-216. Szczegółową analizę ozdobnego kamienia z synagogi w Magdali z próbą oceny podjął J. Kucharski, *Ozdobny kamień z synagogi w Magdali/ Migdal w interpretacji Mordechia Aviam. Konteksty socjologiczno-religijne życia galilejskich Żydów w czasach Jezusa Chrystusa*, SiR 42/1 (2015) 129-144. Zob. także stanowisko, jakie w tej kwestii zajmuje S. Fine, *From Synagogue Furnishing to Media Event: The Magdala Ashlar*, ArsJ 13 (2017) 31-33. Omawia on również inne podejścia do tej kwestii, jakie reprezentują: R. Hachlili, E. R. Goodenough, D. Binder oraz R. Bauckham.

⁶³ Dowód w tym względzie pochodzi z monety Matatiasza Antygona, która została wybita prawdopodobnie w 64-63 r. podczas kampanii Pompejusza. Jej opis podaje R. Steven Notley, *Genesis Rabbah 98:17 – „And Why Is It Called Gennosar ?” Recent Discoveries at Magdala and Jewish Life on the Plain of Gennosar in the Early Roman Period*, 154: „On the coin’s obverse is the shewbread table. “Around the table appears a Hebrew inscription ... it is possible to reconstruct it from several coins: הַיְתַמֵּה הַגֵּב לְרֹדֵג (Mattiyah high priest).” On the reverse is the seven-branched menorah with a flared base. “The Greek inscription reads: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙ (‘of King Anti[gonus]).” This is the only Jewish coin in antiquity that depicts the menorah. Even the Bar Kokhba coins that are noted for their Temple motifs do not include the menorah”. Te dwa elementy, stół i menora, pojawiają się również na Łuku Tytusa, wzniesionym w Rzymie w pobliżu Koloseum, upamiętniającym zburzenie Jerozolimy w 70 r. po Chr. przez Tytusa. Na jednym z wyrzeźbionych paneli łuku przedstawiono triumfalną procesję, w której żołnierze rzymscy niosą zrabowane skarby świątyni jerozolimskiej, a wśród nich widać menorę.

⁶⁴ Podobną linię interpretacji w odniesieniu do ozdobnego synagogałnego kamienia, choć różniącą się w szczegółach, podjęli: D. B. Binder, *The Mystery of the Magdala Stone*, 17-48; R. Bauckham, *Further Thoughts on the Migdal Synagogue Stone*, NovT 57 (2015) 113-135; R. Hachlili, *The Migdal stone and its ornamentation*, RB 124 (2017) 245-272. R. Bauckham, S. De Luca, *Magdala as We Now Know It*, 111, konkludują w sposób następujący: „However, what can now be said with confidence is that the images on the stone represent the Temple, especially the sanctuary building and its contents: the Holy of Holies, where God himself resided, and the Holy Place, with its Menorah, incense altar, libation vessels and showbread table”.

⁶⁵ *Mary Magdalene: Insights from Ancient Magdala*, 42.

⁶⁶ Najnowsza i oryginalna hipotezę, podkreślając żydowski i kapłański charakter Magdali, zaproponował M. A. Moss. W obecności synagogałnego kamienia dostrzegając dowód łączący Magdala ze świątynią w Jerozolimie. Na podstawie obecności w Magdali *mishmar Yehezkel* przypisał właśnie stanowiącym go kapłanom powstanie kamienia i dostrzegając, że jego elementy dekoracyjne są odzwierciedleniem Ezechielowej wizji świątyni. Powołuje się również na teksty Ezechiela, które jego zdaniem stały się inspiracją dla kapłanów z Magdali

w Magdali dotyczyły nie tylko wymowy poszczególnych elementów dekoracyjnych, ale również jego funkcji⁶⁷. L. H. Feldman⁶⁸ twierdził, że mógł on służyć za stół (*bimah*), na którym rozwijano i zwijano czytane zwoje Tory. Za taką funkcją ozdobnego kamienia opowiada się aktualnie większość badaczy⁶⁹. Uwierzytelniał on, iż żydowska tożsamość Magdali została zdefiniowana i głęboko naznaczona hasmonejską ideologią⁷⁰, w której świątynia jerozolimska stanowiła centrum. Jego obecność potwierdzała zatem istnienie synagog jako miejsc zebrań religijnych Żydów. To zapoczątkowało liturgię bez ofiar i przyczyniło się do rozwoju religii o charakterze wybitnie duchowym⁷¹.

3. Odkrycie drugiej synagogi (2021)

O odkryciu drugiej synagogi w Magdali z okresu Drugiej Świątyni poinformował Izraelski Urząd Starożytności wraz z firmą „Y. G. Contractual” i Uniwersytetem w Hajfie 12 grudnia 2021 r.⁷². Została ona odnaleziona podczas prac rozbudowy

---

stanowiących *mishmar Yehezkel*, tj. Ez 1, 3,12; 36,26; 37,26; 38,16; 43,10.27; 40-48. Zob. M. A Moss, *Jewish Magdala 'The Pompeii of Galilee'*, 50-55.

⁶⁷ Omawia je D. B. Binder, *The Mystery of the Magdala Stone*, 41-43.

⁶⁸ *Judaizm palestyński i diaspory w I wieku*, 41.

⁶⁹ C. Gutiérrez, *La sinagoga de Mágdala. Una sinagoga de los tiempos de Cristo*, 366; M. Aviam, *The Decorated Stone from the Synagogue at Migdal*, 216. Przekonanie o takiej właśnie funkcji synagogalnego kamienia potwierdza również inny, odkryty taki sam, niedaleko od Magdali w synagodze z okresu bizantyjskiego w Horvat (Horbat) Kur w Galilei. Zob. M. Aviam, *Another Torah reading table. The stone table from the synagogue at Kh. Kur*, w: J. Patrich, O. Peleg-Barkat, E. Ben-Yosef (red.), *Arise, Walk Through the Land. Studies in the Archaeology and History of the Land of Israel in Memory of Yizhar Hirschfeldon the Tenth Anniversary of his Demise*, Jerusalem 2016, 79-82. Ponadto T. Grull, *Reading of the Torah in the First Century Synagogue. New Archaeological Proofs*, 144, który podobnie jak M. Aviam swoje przekonania popiera synagogalnym kamieniem z Horvat (Horbat) Kur oraz podaje jego opis z fotografią.

⁷⁰ Zob. E. Regev, *The Hasmoneans: Ideology, Archaeology, Identity*. Göttingen 2013, 98-102.

⁷¹ L. Stefaniak, *Budownictwo synagogalne na terenie starożytnej Palestyny*, w: tenże, (red.), *Archeologia Palestyny*, Poznań-Warszawa-Lublin 1969, 736.

⁷² Por. S. Winer, *Second ancient synagogue found in Migdal alters ideas of Jewish life 2,000 years ago*, <https://www.timesofisrael.com/second-ancient-synagogue-found-in-migdal-alters-ideas-of-jewish-life-2000-years-ago> [05.09.2022]; R. Schuster, *Israel: Second Synagogue in Hometown of Mary Magdalene*, <https://www.haaretz.com/israel-news/2021-12-15/ty-article/israel-second-synagogue-found-in-hometown-of-mary-magdalene/0000017f-e819-d62c-a1ff-fc7be7310000> [09.09.2022].

drogi nr 90. Jest usytuowana w zachodnim sektorze starożytnego miasta przy ulicy mieszkalnej zaledwie 160 m od pierwszej synagogi wyłonionej podczas prac wykopaliskowych w 2009 r., znajdującej się w strefie warsztatów i innych miejsc pracy⁷³. Taka lokalizacja dwóch synagog w obrębie jednej osady zdaniem D. Avshalom-Gorni dowodzi, iż zostały one zbudowane w „ramach tkanki społecznej osady” i dowodzi o „potrzebie posiadania budynku przeznaczonego do nauki, czytania Tory i spotkań towarzyskich”⁷⁴. Doniosłość zaś tego odkrycia tkwi w tym, że jest to pierwszy przypadek odnalezienia dwóch synagog w obrębie tej samej osady z okresu, gdy Świątynia żydowska nadal funkcjonowała w Jerozolimie. Dotąd bowiem, jak twierdzi A. Erlich⁷⁵ z uniwersytetu w Hajfie, archeologowie zakładali, że jak długo istniała i funkcjonowała Świątynia Jerozolimska, nie było aż tak wielkiej potrzeby posiadania synagog.

Odkryta druga synagoga Magdali wykonana jest z bazaltu i kredy. Składa się na nią główna sala i dwa boczne pomieszczenia. Została też odnaleziona również kamienna ława. Dach podtrzymywało sześć filarów, z których zachowały się podstawy dwóch z nich. Ściany synagogi pokryte były tynkiem i barwnie dekorowane. Na południowym końcu głównej sali znajdował się mały pokój, w którym odkryto kamienną półkę. Zdaniem badaczy⁷⁶, mogła być ona używana do przechowywania zwójów Tory. Wykopaliska odsłoniły szereg artefaktów z okresu I w. po Chr. Stanowiły je świeczniki z ceramiki, wykonane w formach szklanej miski, pierścienie oraz kamienne naczynia używane do rytualnych oczyszczeń. Należy podkreślić, iż prace wykopaliskowe na terenie drugiej synagogi nadal trwają i są prowadzone przez prywatnego archeologa Y. Govrina, natomiast nadzór naukowy nad nimi objął Instytut Archeologii Zinmana z uniwersytetu w Hajfie⁷⁷.

4. Synagoga a świątynia

W kontekście odkrycia dwóch synagog w Magdali należy zatrzymać się krótko nad relacją pomiędzy synagoga a świątynią. Czy synagoga przeciwstawiała się

---

⁷³ Por. <https://www.magdala.org/second-ancient-synagogue-found-in-magdala/> [25.08.2022].

⁷⁴ Por. S. Winer, *Second ancient synagogue found in Migdal alters ideas of Jewish life 2,000 years ago*, <https://www.timesofisrael.com/second-ancient-synagogue-found-in-migdal-alters-ideas-of-jewish-life-2000-years-ago> [05.09.2022].

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże.

świątyni? Z pewnością nie miało to miejsca w czasach Jezusa. Podobnie było zresztą i wcześniej, czego dowodzą choćby najstarsze, odkryte przez archeologów, synagogi w Modin⁷⁸ na Masadzie, w Herodium, Gamli⁷⁹. Przeciwnie, synagoga była znakiem łączności ze świątynią i Jerozolimą, zwłaszcza dla żydowskich osiedli na dalekich krańcach Izraela⁸⁰. Tę łączność podkreślano poprzez budowanie i ukierunkowanie synagog w stronę Jerozolimy oraz umieszczanie w nich menory⁸¹. Według *Megilla* synagogi były „świątyniami w miniaturze”, a Józef Flawiusz nazywa je wprost świątyniami⁸². Synagoga była jak gdyby „przedsionkiem” świątyni. Zastępowała ją tym wszystkim, którzy nie mieli możliwości, aby się do świątyni udać. Duch obydwu tych instytucji był odmienny. Świątynia związana była przede wszystkim z uroczystą liturgią, obrzędami i ofiarami wraz z całym ich ceremoniałem, synagoga zaś to głównie dom modlitwy (*pro-seuche*)⁸³ i czytanie świętych pism⁸⁴. Była też ona miejscem studiów i zebrań, a czasami mogła służyć jako gospoda⁸⁵. Trudno nie zauważyć, że ta „inność”

---

⁷⁸ Zob. A. Onn, S. Weksler-Bdolah, *Khirbet Um el-Umdan-a Jewish Village with a Synagogue from the Second Temple Period at Modiin*, Qad 130 (2005) 117-116.

⁷⁹ M. Rosik, *Judaizm u początków ery chrześcijańskiej*, (Bibliotheca Biblica), Wrocław 2008, 197-198; Przegląd wykopalisk prezentują: L. Stefaniak, *Budownictwo synagogalne na terenie starożytnej Palestyny*, 734; A. J. Saldarini, *Synagoga*, 1166; J. Corbett, *New Synagogue Excavations. In Israel and Beyond*, 52-59; J. Jaromin, *Synagoga, jaką znał Jezus*, 45-90. Zob. również P. Nowogórski, *Architektura synagog galilejskich do VII wieku*, SJ 1 (2002) 42-43.

⁸⁰ M. Aviam, *The Decorated Stone from the Synagogue at Migdal*, 208; C. Gutiérrez, *La sinagoga de Mágdala. Una sinagoga de los tiempos de Cristo*, 358-359.

⁸¹ Według L. Y. Rahmani (red.), *A Catalogue of Jewish Ossuaries in the Collections of the State of Israel*, Jerusalem 1994, 51: „Representations of menorot from before 70 CE, as well as the depiction of an altar, must be associated with the Temple priesthood, for whom the seven-branched menorah seems to have been an emblem”.

⁸² M. Rosik, *Judaizm u początków ery chrześcijańskiej*, 199.

⁸³ Zob. Józef Flawiusz (*Vita* 277, 280). Ponadto Agatarchides w II w. przed Chr. podaje, że Żydzi mieli zwyczaj powstrzymywania się od pracy w każdym siódmym dniu tygodnia oraz przy takich okazjach modlili się z wyciągniętymi ramionami aż do wieczora w swoich świątyniach (*hierosis*). Skoro Agatarchides wspomina o „świątyniach” w liczbie mnogiej, nie myśli tu o świątyni jerozolimskiej, ale o innych miejscach świętych.

⁸⁴ O czytaniu Tory w synagogach I w. po Chr. w oparciu o najnowsze dowody archeologiczne zob. T. Grull, *Reading of the Torah in the First Century Synagogue. New Archaeological Proofs*, 139-145.

⁸⁵ Wspomina o tym wyraźnie Inskrypcja Theodotusa z I w. przed Chr., odkryta w 1914 r. na południe od Wzgórza Świątynnego w Jerozolimie. Datowana jest na lata panowania króla Heroda (37-4 r. przed Chr.), zawiera inskrypcję w języku greckim wykonaną na wapiennej płycie o wymiarach 62,5 oraz 42,5 cm. Wprawdzie nie odnaleziono dotąd synagogi Theodotusa, ale inskrypcja ta poświadcza istnienie synagog w okresie, gdy istniała świątynia jerozolimska.

sprzyjała doskonałemu uzupełnianiu się tych instytucji. Rola synagogi nabrała bezwzględnie większego znaczenia po zburzeniu świątyni w 70 r. po Chr. Synagoga usamodzielniała się, a judaizm stał się prawdziwie religią Słowa. Gdy po zniszczeniu świątyni ustał kult ofiarniczy, Rzymianie nadal nie mieli tyle sił, aby przeszkodzić Żydom gromadzić się w synagogach Palestyny i diaspory na modlitwę i czytanie Tory⁸⁶. Synagoga pozostała gwarantem zakorzenienia się wiary i oddawania czci Bogu przez Żydów. Była zatem kontynuacją, choć w innym charakterze, zadań świątyni i stanowiła „tymczasowe zastępstwo świątyni” do czasu aż trzecia zostanie zbudowana⁸⁷. Zwłaszcza w diasporze gwarantowała ona gminom żydowskim jedność, utrzymanie prawowierności i ochronę przed pogaństwem⁸⁸. W przypadku mieszkańców Magdali dwie istniejące w czasach Jezusa synagogi uświadamiały obecność świątyni jerozolimskiej i budowanie z nią duchowej więzi. To był swoisty pomost przypominający, w trakcie codziennych lub cotygodniowych spotkań czytania Tory, odległą świątynię⁸⁹. Były zatem synagogi Magdali świadectwem religijnego życia galilejskich Żydów w czasach Jezusa. Uwzględniając dane ewangeliczne, jest wręcz niemożliwe, aby podczas działalności w Galilei (zob. Mt 4,23-25; 9,35 i par.) nie nawiedził je Jezus.

5. Znaczenie odkrycia dwóch synagog w Migdal/Magdala dla Nowego Testamentu i archeologii biblijnej

Bez wątpienia odkrycie na terenie starożytnej Migdal/Magdala dwóch synagog posiada doniosłe znaczenie zarówno dla Nowego Testamentu, jak i archeologii biblijnej.

Por. C. Claußen, *Die jüdische Synagoge*, w: J. Zangenberg (red.), *Neues Testament und Antike Kultur*, Neukirchen-Vluyn 2005, t. 3, 202. Zob. F. Hüttenmeister, *Die antiken Synagogen in Israel. Die jüdischen Synagogen, Lehrhäuser und Gerichtshöfe*, (BTAV O.B/12/1), Wiesbaden 1977; B. Brooten, *Women Leaders in the Ancien Synagogue*, Chico 1982; L. I. Levine, *La sinagoga antica* (Introduzione allo studio della Bibbia. Supplementi 20-21), t. 1-2, Brescia 2005.

⁸⁶ Por. H. Daniel-Rops, *Życie w Palestynie w czasach Chrystusa*, tł. J. Lasocka, Warszawa 2001, 338.

⁸⁷ M. Aviam, *The Decorated Stone from the Synagogue at Migdal*, 208.

⁸⁸ Por. H. Daniel-Rops, *Życie w Palestynie w czasach Chrystusa*, 337-338.

⁸⁹ Por. M. Aviam, *The Decorated Stone from the Synagogue at Migdal*, 220.

- Po raz pierwszy w historii archeologii biblijnej w tej samej osadzie odkryto dwie synagogi. Fakt ten potwierdza informacje, które znajdujemy w tekstach Nowego Testamentu, np. Dz 13,5: *Gdy przybyli [Barnaba i Szawel] do Salaminy, głosili słowo Boże w synagogach żydowskich; mieli też Jana do pomocy*” czy Dz 24,12: „*Nie spotkali mnie [Pawła] w świątyni ani rozprawiającego z kimkolwiek, ani wywołującego tłumne zbiegowisko bądź w synagogach, bądź w mieście. A to oznacza, że w dużych miastach spotykało się dwie synagogi. Magdala jest zatem dziś jedynym miejscem z okresu Drugiej Świątyni, w którym naukowo udowodniono przekaz Nowego Testamentu.*
- Pod względem religijnym i społecznym odkrycie dwóch synagog w Magdali wskazuje na osadę galilejską zamieszkiwaną w większości przez społeczność żydowską przestrzegającą swoich praw i tradycji.
- Odkrycie dwóch synagog z tego samego okresu (I w. po Chr.) świadczy o potrzebie posiadania budynków przeznaczonych do liturgii, nauki i czytania Tory.
- Dwie synagogi Magdali mogą również świadczyć o istniejących ramach tej samej osady mniejszych ugrupowań żydowskich oraz toczących się pośród nich dyskusji.
- Odkrycie dwóch synagog wzbogaca ideę miasta jako spotkania historii żydowskiej i chrześcijańskiej. Pomaga tym samym zrozumieć żydowskie życie w Galilei I w. po Chr., a to dostarcza danych do zrozumienia życia pierwszych chrześcijan i ich związku z judaizmem w tym okresie.
- Synagogi Magdali stawiają pytanie odnośnie galilejskiej działalności Jezusa. Ewangelista Mateusz podaje, że: *Tak Jezus obchodził wszystkie miasta i wioski. Nauczał w tamtejszych synagogach, głosił Ewangelię królestwa i leczył wszystkie choroby i wszystkie słabości* (Mt 9,35). Większość badaczy jest przeświadczona, że Jezus był także w synagogach Magdali. Faktycznie, przechodząc z Tyberiady do Kafarnaum, w tamtym czasie przemierzał z pewnością przez Magdalę usytuowaną na szlaku Via Maris. Wielu twierdzi, że przy jednej z synagog Magdali dokonało się spotkanie Jezusa z Marią Magdaleną. To oczywiście do dzisiaj pozostaje w kategoriach hipotez.